

SÓVIDÉKI KIRÁNDULÁS KALOTASZEG ÉRINTÉSÉVEL

Gondolatok barangolás közben - II. rész | Szöveg, fotó: Szűcs Endre

▼ Énlaka

Mivel Magyarországról hipp-hopp nem röppen át az utazó Erdély szívébe, a Sóvidékre – hacsak nem használja a Budapest–Marosvásárhely repülőjáratot, mely kissé provinciális ízeivel is igen hasznos utazási mód –, útközben meg-megáll.

Így tettünk mi is, szerkesztő és főszerkesztő, de leginkább mint két régi jó barát, Dévényi Sándor és jómagam. Utazásunkat színesítette mindkettőnk feleségének részvétele.

A barátommal utazni mindig élményszerű és emlékezetes, de egyben életveszélyes is, ugyanis minden útba eső műemléknél meg szeretne állni. Ez általában – az előre megrendelt, legkésőbb este 9-ig elfogyasztható – vacsoránkat erősen veszélyezteti.

Repetitio est mater studiorum (ismétlés a tudás anyja). Elhatároztuk, hogy felelevenítjük régi közös kirándulásaink egy-egy élményét.

Bánffyhunynál álltunk meg először, Kalotaszeg ékességénél, a gyönyörű templomnál. Megállapítottuk, hogy még mindig gyönyörű. Nem javasoltam a belső megtekintését, mert a kedves, nagy tudású lelkesztől – hacsak temetésre nem siet – egy órán belül elmenni nem lehet.

Eszembe jut, hogy hét évvel ezelőtt negyven lengyelt kalauzoltam végig Erdélyen, és itt is megálltunk. A lelkész a lublini

egyetem keresztény ikonográfiát tanító professzorával olyan katolikus–református hitvitát folytatott, amit fel kellett volna magnóra venni, és valahol publikálni.

Bánffyhunynad, az egykori magyar Kalotaszeg fővárosa mára lehangoló lett. Főtere rendezetlen, elhanyagolt. Igaz ugyan, hogy ma már nem Daciák, Trabantok, hanem Fordok, Peugeot-ok, Volkswagenek parkolnak itt, de a beton ugyanolyan lehervasztó, mint harminc éve. A dilatáció vastörvénye okozta repedésekből apró gazok és virágocskák nőnek ki. Isten csodája, hogy még megvan baloldalt az a kicsi boltocskák, amely oroztatán megőrizte a kedves kalotaszegi fűrészelt, fa architektúráját. Az idegen ma már inkább a cigányok sokemeletes, soktornácos, alumínium-, bádgcspikés házait fényképezi, melyek homlokzatán bájos gátlástalansággal ölelkezik az ötágú csillag a Dávid-csillaggal és a Mercedes-emblémával. Megállapítjuk, tovább épül ez a fantomváros. Vajon milyen pénzből és miért, amikor java része lakatlan? Elmerengünk azon is, hogy van-e itt tűzoltóhatóság, ugyanis a háromemeletes házak egymástól való távolsága néha csak fél méter. Elcsodálkozunk továbbá azon is, hogy milyen fantasztikus kezűgyűsséget, leleményességet, bravúros szakmai tudást dokumentálnak ezek a házak.

Most én renitenskedem, kérem, ugorjunk fel északra, Zilah felé. Legalább egy falut nézzünk meg. Nostalgiaozom. Mennyi csodálatos ifjúkori élmény fűz ide! Jóban voltam Bikalon, Almáson és a többi kis faluban a lelkészekkel, akiknek java része gyűjtő volt, mint én. Csodálatos beszélgetések élményét örököm, és gondolatban porosodó ORWO diáimat keresem. Ha hazamegyek, fel is kutatom őket, mert bizony azok ma már – építészettörténet. Csak Ketesdre ugrunk be. Szívszorogató lepusztultság, szegénység, omladozó házak. Az itt is közölt felvételt otthon beállítottam képernyővédőnek, hogy minden reggel, bekapcsoláskor figyelmeztessen, mennyi dolgunk lenne még a világon. Valami jó persze mindenben van. Majd ha vetitek a tanítványainknak, látványosan tudom elmagyarázni a – kicsit a „fachwerk”-re emlékeztető – spórolósabb faházépítkezést. Nem úgy, mint a Székelyföldön, vagy a Gyimesekben, ahol volt fa bőven, és lehetett 20–25 cm vastag, akár 5–6 méter hosszú, pazarlóan bárdolt gerendákból is házat építeni, a sarkoknál szépen összeróva. Ma is lehet, ha marad még erdő. Ezért itt vékonyabb és rövidebb oszlopokkal, és vízszintes kitöltő elemekkel operáltak, melyeket ferde merevítések tettek állékonyabbá.

▼ Sírkö, Énlaka

Visszafordulunk, és Hunyadnál elindulunk délre. Itt egy szép kis nyakláncot lehet készíteni, melyre olyan gyöngyszemeket fűzünk fel, mint Kalotaszentkirály, Magyarvalkó és Magyargyerőmonostor. Mint ígértem, itt barangolás közbeni gondolatokat szeretnék megosztani, nem magvas építészettörténeti értekezést írni. Ismét a lengyel egyesület (melynek én is tagja vagyok) erdélyi kirándulása jut eszembe. Az egyhetes csavargás után megkérdeztem barátaimat, akik építészek, művészettörténészek és üvegfestők, melyik falu tetszett legjobban. Valkót választották. Nem vitás, a falu, és főleg a templom fekvése páratlanul szép. Isten házába nem jutunk be, mert falunap van, és mindenki – így a lelkész is – a főtéren falatozik egy nagy bográcsból, meg persze iszogat. Életveszélyes lenne ezt nekünk közelebbről megtekinteni, mert nemcsak a vacsorát késnének le Énlakán, hanem ki tudja, még mi történne.

Az egyik legszebb templom eléggé lepusztult állapotban van. Ráférne egy alapos felújítás. Meglátogatjuk kedves lakóházamat, amelynek faoromzatán Ádám és Éva esik éppen bűnbe. Van ott almafa, rátekeredő kígyóval, és a két alsó sarokban egy-egy ördög kacag kéjesen a történten.

A falu többsége szerencsére magyar. Nem így Gyerőmonostorban. Úgy ötven évvel ezelőtt jártam ott először. Szomorúan hallottuk, hogy a „magyar”-ral kezdődő nevű faluban már egyharmad román él. Megtudtuk a lelkésztől, hogy a bécsi döntés folyományaként a két falu közé húzták a határt, és így Gyerőmonostor román lett. Az ide való magyarok nagy tömege cserélt házat-hazát a bánffyhungyadi románokkal. Ma a helyzet a következő. Megkérdezzük a templomot kinyitó kedves öregasszonyt, hány százalék magyar van a faluban. Nagyot néz, úgy tűnik, hiányzott azon a matekórán, ahol a százalékszámítást tanították. De parádésan kivágja magát: – Kétannyi a román, mint a magyar. Tehát az egyharmad-kétharmad arány maradt, de immár a magyarok rovására. Elbűcsúzunk a homlokzaton lebegő titokzatos „madárlány”-tól. Az ő titkának megfejtését

hagyjuk tudós kollégáinkra. Rápillantunk még a Gál Tóni (Anthony Gall) által tervezett új parókiára, mely Kós Károly kalotaszegi ihletésű házainak kisunokája. Most aztán igazán a Sóvidék felé kell vegyük utunkat. Talán megbocsátható ez a kissé hosszúra nyúlt bevezetés, hisz az első részben (Országépítő 2013/1.) is elmerengtünk a Nyárad menti cigányok problé-

máin, ami talán nem volt érdektelen. Tavaly Parajd felől szerettem volna Siklódot célba venni, de ettől óva intettek. Esetleg egy szekér bérlését látták reálisnak. Útbaigazítóink tanácsa szerint a klasszikus sóvidéki főútról Makfalván tanácsos letérni. Ezt az utat választván, első állomásunk Szolokma volt. Még emlékezünk talán az első részben már említett, Orbán Balázs

által gyűjtött, kedvesen ostobácska legendára, mely a fiainak jussot osztó földbirtokról szól. E szerint Szolokma az ötödik, legkisebb gyermeké lett, kinek türelmetlen unszolására az apa így szólt:

– Ne nyugtalankodjál, fiam, felőled is szolokma.

A lány hajlatú dombokat és a zöldellő réteket finoman szövök gyönyörű együttesbe a kis patakok, mint egy igazi szőttest a varrogató asszonyok. A Siklódi-patak a falu fölött egyesülve a Szép-patakával észak felől csörgedezik, majd a falu szívében egyesül harmadik testvérével, a kelet felől érkező Küsmöd-patakával, hogy a mintegy nyolc kilométernyi keskeny völgyön haladva, nyugat felé, Makfalván egyesüljön a Kis-Küküllő hullámaival.

▼ Szolokma

Szolokmát 1576-ban egy adóösszeírásban említik először Zolokma néven. Tiszta katolikus magyar lakói a reformáció kapcsán áttérnek a kálvinista hitre. Mezőgazdasággal és állattartással foglalkoznak.

Egykor a falu arról volt nevezetes, hogy aki Makfalvára szeretne volna portékáját eljuttatni, huszonötször kellett átkelnie a Szolokma-patakon.

Három utcája van: a Siklódi, a Makfalvi és a Küsmödi utca. Az ezekről nyíló utcákat Gatyaszár utcáknak nevezik. 1576-ban nyolc kaput, 1602-ben 25 családot számolnak meg. 1910-ben lakosainak száma 690 fő, 1941-ben 811, ma 400 körül van.

Híres volt még vízimalmairól és fazekasművészetéről, mely nagyon hasonlít a szomszédos küsmödihez. Ezt a kerámia központot részletesebben majd ott tárgyaljuk, de érkezünk meg először szálláshelyünkre.

„Én itt lakom” – mondja a legendában a fiát szépen kistafirozó, de magára is gondoló öreg székely. Természetesen innen lett a falu mesebeli neve: Énlaka.

Először a templomot keressük. Tudjuk, a templom sok meglepetést tartogat számunkra. A kulcs egy kedves öregembernél van a templom alatti házban. Nyolcvan év bánata, gondja gyönyörű barázdákat rajzolt az arcára. Azt gondolnánk, hogy a nagy kulccsal be sem talál a zárba reszkető kezével. De nem, Vencel bácsi mindent tud. Nemcsak azt, hogy a távoli hegyoldalban római tábor volt, hogy a tatárok mennyi galádságot követtek el, hogyan gyújtották fel a falut házastul, templomostul, emberestül. Hogyan pusztult el a szép gótikus boltozat, hogy lettek a falak freskói a tűz martalékai. Ezután álmodták a mennyezetre a csodálatos kazettákat. Lesétálunk

▼ Régi iskola, Énlaka

a temetőbe, és lekuporodunk az ötszáz éves hársfa alá egy kicsit beszélgetni a varázslatos múltrol, és a kilátástalannak tűnő jövőről. Leballagunk az egykori iskolához. Kedves, a falu építészetével rokon építmény. Hasonló hangulatot áraszt, mint Klebersberg Kunó bokortanyákra telepített kis iskolái. A hetvenes években még hét tanítójuk volt, hisz Énlakához hét falu tartozott. Most Etéd a központ. Nemsokára végleg be lehet lakolni a hangulatos kis tornácról nyíló ódon ajtókat.

A Vencel bácsival folytatott, napi problémákat is taglaló beszélgetés után foglalkozunk kicsit tudományosabban a világörökség részeként nyilvántartott településsel.

A rómaiaknak kiváló érzékük volt a szép táji környezet kiválasztásához. A Firtos lábánál megbúvó Énlaka ilyen. Nemcsak a környezet gyönyörűsége kápráztatta el őket, hanem a közeli sóbányákban rejlő remek üzleti lehetőség is. A zavartalan biznisz érdekében castrumot építettek, és annak védelmében egy colonia is kialakulhatott. A templom a korabeli szentély köveire épült. Az 1661-es tatár betörés és gyűjtogatás után 1668-ban készült el a párvát ritkító kazettás mennyezet. Három kazettát szöveg tölt ki, a többi mezőben kancsóba állított virágokat látunk, rövid feliratokkal. Az egyikben latin szöveg emlékezik meg az asztalosról:

PERSAMUS MENSARI ANDREAE SZASZ MENSE AUGUSZTO

Egy másikon a festő rovásírással örökítette meg nevét és az unitáriusok jelmondatát: *DEUT.VI. EGY AZ ISTEN GEORGIUS MUSNAI DAKO*

Ez a szenczióértékű emlék sok szakembert és turistát vonz.

Van még nekünk egy figurális kazettánk is, mely Ádámot és Évát ábrázolja a fára tekeredő kígyóval. Érdekessége, hogy Éva

kezében lándzsa van, Ádám pedig egy bajszos székely legény.

Maga a falu szerkezeti kialakításában is rendhagyó. Ma is felismerhető a tizedrendszer, a családok (nemzetségek) utcák szerinti letelepedése. A birtokosztódások miatt mutatnak a telkek összeszabdalt, szabálytalan formákat. A négy tized (Rét tíze, Miklós utca tíze, Lugos utca tíze, Hegy tíze) kapukkal érintkezett a birtokokkal. Ez nemcsak a földek praktikus megközelítését szolgálta, hanem védelmi szerepe is volt.

A budapesti V. Kerületi Önkormányzat segítségével 108 porta közül 83 kapott anyagi támogatást. A helyreállítók négy háztípust állapítottak meg: az 1800-as évek közepén épült házak kétsejtesek, oldaltornácosak, csonka kontyosak. A II-es típusú háromosztatú, oldal- és homloktornácos, kontyolt nyeregtetejű. A III-as számú hasonló az előbbihez, szintén háromosztatú, de itt már megjelenik a tornác verandaszerű kibővülése. A negyedik a 19. század végének városiasodó, a hátsó udvar felé már a tornácot elhagyó, az egész házszelességet elfoglaló megoldása, nagyobb, két- és három függőleges osztású ablakkal. A falu egyre inkább méltó a világörökség rangra. Hát ha még az utat is megcsinálnák! Búcsúzóul meglátogattuk Kolumbán Gábor barátunkat, aki nem mindennapi ember.

◀ Rovásírásos tábla az énlakai templom kazettás mennyezetén

▼ Küsmöd

Eredetileg mérnök, aki a károszmérettel foglalkozott, majd politikus lett, megyei vezető ember. Ő az Országépítő Kós Károly Egyesülés (a Kós Károly Egyesülés erdélyi társszervezete) elnöke is. Énlakán él, ötven bivaly boldog gazdája. Sajtot, vaját készítenek, és árulják a piacokon. Szép, régi, felújított házakban laknak és dolgoznak. Egy riportban fogalmazta meg 180 fokok fordulatának okát: „Kezdtem magam spirituális értékekkel rendelkező emberekkel körülvenni. Egyfajta ébredés történt bennem, amikor Énlakán az udvaron egy kora reggel megláttam a lelkeket.” Hát igen, ebben a milióban azt meg is lehet látni. A tanítást azért nem hagyta abba. Természetesen a harmadik fiúnak is jutott „egy kis mód” – így magyarázza a legenda a Küsmöd nevet. Valójában ezt a titulust a Küsmöd-pataktól kapta. A falu egykor katolikus, ma református temploma már a 14. században állt, Szűz Mária tiszteletére szentelve. 1446-ban búcsúengedélyt is kapott. Fa harangtornya 1747-ből való. 1910-ben az összeíráskor 718 lakosa volt (702 magyar, 16 román). A magyarok száma 1992-ig 430-ra csökkent.

A főúton sétálgatva nagyon érdekes házhoz érünk. Az utcai homlokzat csonka kontya alatt a homlokzaton érdekes, színes, festett jelenet fogad. A cserépből kinövő

szőlőlugast felülről varjak dézsmálják, de alatta két lovas huszár néz farkasszemet. Az egyik állítólag Bem tábornok, a másik pedig nem más, mint a ház tulajdonosa. Hogy kié volt ez a ház, megtudjuk a feliratból: Építette Bereczki Zsigmond és neje Kis Julianna

Az erdélyi kerámiaművészetet kutató, és a még fellelhető emlékeket gyűjtő tudja, hogy Küsmöd és a környező falvak a sóvidéki fazekasság fellegvárai voltak. Talán a leghíresebb a Bereczki család. Szinte Gábor 1901-ben így emlékezik vissza az öreg, hajlott hátú Bereczki bácsira: „...valóságos művész az agyagföld kezelésében, különféle mázok készítésében. Legnagyobb sikerei a kályhák és a kályhacserepek készítésénél mutatkoznak. Maga szerkeszti cserépkályháit, maga mondja, hogy ha ő állítja fel, soha nem füstölnek.” Bereczki, hogy megkülönböztessék a környék fazekasaitól, „sárkovács”-nak nevezte magát. Zsigmond mester legismertebb csempéje a hornyolt, fehér földes alapozású, késsel és zölddel díszített koszorús csempe. Makos-íves vonalakkal próbálta összekötni a hornyokat. A mesterséget legkisebb fia, Bereczki Imre örökölte. Színei sok esetben elevebbek az apjáénál, a lila különböző árnyalatait is alkalmazta. Küsmödon még egy mester, Demeter Mózes neve ismert.

A teljesség kedvéért meg kell emlékeznünk a szomszédos Etéd csempékészítő műhelyeiről is. A formavilág és a szerkesztés nagyon hasonló, de a hornyok gyakran bájos, virágos és háromszög fejezetű fél oszlopokká válnak, és a kék-zöld formák közé néha bátran berobban egy melegbarna vagy napsárga gesztus is.

A székelykeresztúri múzeum őriz egy „Iacobus Dosa de Etéd” feliratú csempét. Nem vitás, E. Dózsa Jakabról van szó. A székelyszentléleki tájház gyűjteményéből ismert 1867-ből egy „Etédi Nemes László sárkovács” feliratos csempe, és ugyanitt egy csempén Diják Zsigmond neve olvasható. Forrásaink tanulmányozása kapcsán körvonalazódott egy nyolc-tíz mestert foglalkoztató, 19. századi etédi fazekasközpont. Kiderült, hogy a szomszédos falvakban (Siklód, Magyarhermány, Makfalva és Szolokma) szintén jeles műhelyek működtek. A stílus, a színvilág nagyon hasonló. Ez úgy történhetett, mint a varrottásokkal, szöttesekkel: a gondolatok, gesztusok kicserélődtek, és a készterméknél szinte lehetetlen megállapítani a keletkezés igazi helyét. (Ez vonatkozik sok esetben a magyar-román népművészetre is.) Elnézést kérek a kályhacsempe-művészetnél kicsit megtorpant fejezetért, de számomra is nagy élmény volt az eddig csak

▲ Mázás kályhacsempe, Küsmöd

◀ Mázas kályhacsempék, Küsmöd

küsmödi csempének nevezett kincsestárban megkísérelni rendet vágni. Bevallom, gyűjtő vagyok.

Ha a Sóvidék a Székelyföld szíve, akkor Siklód a Sóvidék szíve csücske. Nemcsak azért, mert a magyar nyelv ez alatt a legkedvesebbet, a legszeretettebbet jelzi, hanem azért is, mert Siklód tényleg egy csücsök, a magassága, a zsákfalú volta, nehéz megközelíthetősége, titokzatossága, rejtett kincsei miatt. Igaz ugyan, hogy a legenda szerint, mikor a negyedik fiú sorra került az osztozkodáson, kegyetlenül esett az eső, és így neki csak egy vizes, sikamlós hely jutott, Siklód. Gondolom, a fiú azért nem szomorodott el, mikor beköltözött az egykoron virágzó, 1800 lelket számoló, polgármesteri hivattal rendelkező, 35 iskolás gyermek csiripelésében gyönyörködő, hegyektől körbeölelt faluba. Oda, ahol a cseresznyeérettéskor az egész település mulatott, és vidáman integettek a szalmába bugyolált gyümölcsöt Makfalvára, Parajdra és a híres-nevezetes szovátai fürdőhelyre szállító szekerek után.

Ha még ma élne unokája, és véletlenül itt maradt volna, kétszázadmagával bizony szomorkodna az évi tizennyolc-húsz temetésen, és csak visszafogottan tudna mulatozni az egy-két keresztelőn. Keserűen nézné reggelente, hogy az autóbusz csak öt gyermeket visz Etédre az általános iskolába.

Ezek szomorú tények, de a hegyek meg a vizek, és a gyönyörű régi házak itt maradtak. Erre az anyaországban is rájöttek már, és tizenegy házat ők mentettek meg az enyészettől.

Örömteli dolog, hogy van még templomuk és lelkészüik. Boldogan és büszkén emlékeznek 1996-ra, amikor felszentelték újra-épített templomukat.

A II. világháború után még állt a siklói öreg templom. 1635 óta évszázadonként kétszer csusszant egyet gyenge fundamentumával a sikamlós talajon. 1948-ban olyan komoly repedések keletkeztek, hogy elhatározták a templom lebontását. Kós Károlyt kérték fel az új tervek elkészítésére. Igen ám, de a múltukat meghatározó módon őrző gyülekezet tiltakozott, mígnem 1951 augusztusára az épület állapota már

életveszélyessé vált, és elkerülhetetlen lett elbontása. Egy hevenyészett imaházat építettek a helyére, és Kós Károly tervei egy íróasztal fiókjába kerültek. Csak a kétszáz éves fatorony maradt meg, mely zengő hangjával naponta figyelmeztette a siklóiakat elmulasztott kötelességükre. Hála Istennek, rengetegen meghallották a harang hangját. Nemcsak a helybéliek, hanem a magyarországiak ugyanúgy, mint a nyugatra vándorolt siklóiak is, s azonnal megmozdultak. A fatorony tovább működött, mint a középkori települések hírharangjai. A hír Hollandiába is eljutott, ahonnan negyvennyolc derék kálvinista érkezett 1991 júniusában az alapkövetételre, készen a kalákára. 1994. május 15-én nagy sokaság előtt megtörtént a felszentelés, és Incze Zoltán tiszteletes elmondhatta ez alkalomra írt versét, melynek csak egy strófáját idézem:

Nyissál szívet édes Istenünk,
Áldj meg minket, hogy jöjjön el az óra,
Az a fenséges, drága pillanat,
Amikor álom válik valóra.

Kós Károly munkásságában a siklói templomot majdnem fél évszázad választja el a zebegényi és a kolozsvári, Monostor úti templomtól. Sok tekintetben, mint például a román és gót stílus megidézése, az erdélyi népi és templomépítészeti hatása itt is előtűnik, de a jellegzetes, e vidékre jellemző ízek a meghatározóak. A mesternek ez az egyedüli székelyföldi temploma. Letagadhatatlan a rokonság a szomszédos falu, Küsmöd templomával.

Itt is, mint a Székelyföldön sok helyütt, a templom és a harangtorony külön áll. A templom érdekessége a belső kialakítása. Félkörös hevederívek osztják öt egyenlő részre a belső teret, melynek fennyezetét Stefanovits Péter és Elekes Károly merészen modern hangvételű és színvilágú kazettái díszítik. Újdonság a jelenlegi századfordulón reformátusként a Biblia Pauperumot kereső művészek magatartásformája. Az ikonográfiát Pap Gábor művészettörténész instrukciói segítették. A 180 – egy négyzetméteres – kazettát úgy osztották el, hogy 70 kazettát párba állítva, 35 szentírási hely került megjelenítésre, 110 pedig szintén párosan, ornamentális festéssel foglalja keretbe az előbbieket (Pogány Gábor elemzése).

A régi szószéket és úrasztalát a művészek megmentették, és restaurálás után méltó helyükre kerültek.

A templomban hosszasan elbeszélgettünk a tiszteletes úrral Siklód jövőjéről. A szomorúság és kilátástalanság nálam ott érte el csúcspontját, amikor megkérdeztem:

- Télen hogy jutnak ki az emberek ebből a zsákfaluból?
- Sehogy, hisz nincs hova, és nincs miért – volt a válasz.

„Sóvidék szíve” bizony néha szívszorongató is tud lenni, de a táj elvarázsoló szépsége, az emberek vendégszeretete és tisztasága segítségével talán a jövő Énlakán és Siklódon is szívet-lelket gyönyörködtető fordulatot vesz.